

Bir Tapunun Peşinde: Kafkasya’da Göçlerin Vatandaşlık ve Mülkiyet Üzerine Etkileri, Ardahan Örneği

H.Neşe ÖZGEN, Dr.¹

Giriş

Bu makalede, Kafkasya’nın güneyinde ve Türkiye’nin de Kuzey-doğusundaki bir sınır ilinde, Ardahan’da, tarih boyunca göçlerin mülkiyeti nasıl etkilemiş olduklarını ve mülkiyetin bu değişimlerinin de vatandaşlık ve vatandaşlık kültürü üzerine etkilerini tartışacağım.

Göçün mülkiyet ve vatandaşlık üzerine etkilerini bir örnek olayla (*case*); “*Hamşioğullarının Tapuları*”yla anlamaya çalışırken, 1) Türkiye’de, şimdiye dek genel olarak sınıflanan göç akış şemalarının² fazlasıyla genellenmesinin hatalı olabileceğini; zira bu yorumların daha çok göçü varış yeriyle ilintilendiren bir bakış olduğunu; 2) Göçlerin çıkış yerine bakmanın ne kadar önemli olduğunu, yerleşimlerin kendilerine özgü sayılan ve fazlaca önemsenmeyen bazı küçük göç hareketleriyle ne kadar çok ve kederle sarsılabildiklerini; 3) Göç akış şemaları içinde özgün durumlar olarak adlandırılarak dikkate alınmayan ve dahası, yapısalcı iktisat temelli açıklamalarla geçiştirilen bazı göç hareketlerinin gözden geçirilmesi gerektiğini, istisnai ve biricik olarak nitelenen bazı hallerin, aslında genel yapısal dönüşümleri ne kadar çok etkileyebildiğini, sarsıcı ve etkileyici pek çok sonuçlar doğurabileceğini; 4) Dahası bu sarsılma ve etkilerin yeni dönemlere yansıma biçimlerinin de önemle üzerinde durulması gerektiğini; 5) Ama yine de bu sayılanların hiç te özcü (*essentialist*) bir çizgi izlemediğini anlatabilmeyi umuyorum.

Çalışmanın mekanı, bir sınır ili olan Ardahan’dır ve sınır da böylece sadece bu örnek olayın geçtiği bir yer olarak değil; vatandaşlık-göç ve mülkiyetin diyalektik etkileşimini en fazla belirleyen olarak, bu çalışmanın aracı (*agent*) olacaktır³. Bu çalışmada, sınıra mülkiyeti

¹ Prof. H. Neşe ÖZGEN, Dr. Okan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tuzla Kampusu, Akfırat Beldesi, Formula 1 Yanı, 34959, Tuzla, İstanbul, ozgen@eth.mpg.de ve nozgen1@gmail.com.

² Göç literatüründe, genellikle, 1950 göçü, tarımsal arazilerin kullanımının farklılaşması ya da tarımda makina kullanımının artışıyla açıklanan göçler olarak, 1970’ler göçü, işgücünün kentlere akışı olarak ve 1989-1996 arasındaki göçler de zorunlu göç olarak kodlanır.

³ Bu makale, Ocak - Aralık 2006 tarihlerinde, Dr. Lale Yalçın Heckmann (Max Planck Institute for Social Anthropology- Almanya; www.eth.mpg.de) başkanlığında yürütülen, “Caucasian Boundaries and Citizenship from below” başlıklı projeye bağlantılı olarak “Property and Citizenship in an Eastern Anatolian Border Region” adlı araştırmanın, bir ilk tartışmasıdır.

oluşturan esas birikim araçlarından birisi ve vatandaşlığı niteleyen belagatin (*rhetoric*) içinde en temel göstergelerden birisi olarak baktım. “Bir toprağı vatan kılan nedir? Bir halkı ulus yapan unsurlardan birisi olan ‘toprak birliği’ ne demektir?” soruları, sınır ve vatandaşlık çalışmalarının son yıllarda gözde konularındandır. Bu tartışmayla, son dönemlerde daha çok siyaset bilimi kavramlarıyla ve *idea* üzerinden yorumlanan vatandaşlık kavramını, sosyal bilimin kavramlarıyla irdelemek de olanaklı olacaktır. Bu çalışmada en son etkilerle beraber, mülkiyetin yapısal dönüşümleri ve birikimlerinin sınırdaki yaşayan vatandaşlar üzerindeki etkilerini araştırdım. Böylece ‘yerel kimlikler’ yerine ‘sınırın rejimleri’ ve ‘yoksulluk’ yerine de ‘tabandan vatandaşlık’ (*citizenship from below*) kavramlarını geçirme şansım oldu.

Bu makalede tartışılacak olan örnek olay için, Ardahan’ın üç köyü ağırlıklı olarak ele alınacaktır⁴: Ardahan’ın merkez ilçesine bağlı 55 haneli Altaş (Ur⁵) köyü ile, yine merkeze bağlı bir köy olan, Dursun Akçam’ın doğduğu ve öykülerinde, romanlarında anlattığı 138 haneli Ölçek köyü ve Posof’a bağlı bir sınır köyü olan 185 haneli Süngülü (Arile) köyü. Bu üç köy hem sınır değişmelerini hem 150 yıllık göçleri ve Rus-Osmanlı savaşlarıyla Ermeni ve Türk çatışmalarını en yakından yaşamış olan hem de şimdilerde enerji nakil hatlarının, BTC (Bakü-Tiflis-

⁴ Çalışma, Ocak 2006’da ilk bilgi toplama ve proje yazımıyla başladı. Nisan-Haziran 2006 ve Eylül-Ocak 2007’de iki kez uzun süreli alana (Ardahan’a) gittim. Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü’nden Ar. Gör Lülüfer Körükmez, Ar. Gör Pelin Önder-Erol ve Lisans öğrencileri Güngör Memedoğlu, Özgür Ünal ve Hasan Özgür alan çalışmasının bir kısmında bana yardımcı oldular. İlk alan çalışması daha çok “*network analysis*” olarak yapıldı. İlk çalışmada Ardahan’ın içinde ve asıl olarak Ardahan merkez köyleriyle Çıldır ve Posof’tan 15 köyden 34 kişiyle görüştim. İkinci çalışma başında E.Ü. Sosyoloji Bölümü ekibiyle 18 gün boyunca üç köyde ve Damal’dan bir köy ile Ardahan’ın iki mahallesinde görüşmeler yaptık (toplam 43 görüşme). Daha sonra Ekim başından itibaren, Posof’un Süngülü (Arile) köyüne yerleştim ve Ocak 2007’nin başına kadar bu köyde kalarak mülkiyet ve köy geçimi analizi yaptım. Ayrıca, “önde gelenler”, “anahtar kişiler” ve “kapıcılar” olarak nitelenen farklı gruplardan toplam 72 kişiyle ve şehirde ve ilçelerde fahişelik yapan Gürcü kadınlarla (altı tane) ve kaçak işçi olarak çalışan Azerilerle (beş tane) görüştim. Ayrıca il ve ilçelerdeki, geçmişte 1289’e (1873) ve 1341’e (1925) giden tapularla ilgili olarak en az üç köyü ve çevresini de ekonomik ve politik olarak etkilemiş olan mülkiyet çatışmasının Ardahan’ın Beyleri (Hamşioğulları) sülalesinin son temsilcisi olan emekli albay Ahmet Acar’la; ve bu olaylarda, karşı taraf olarak, tapusu olmaksızın zilyetlikle geçimini sağlayan köylülerin avukatları olan, Avukat Emin Azeri’yle de, İzmir’de görüştim. Bu tapu kayıtlarını ve mahkemelerinin kayıtlarını, aile kayıtları, adliye, tapu daireleri ve avukatlardaki mahkeme dosyalarından aldım. Ayrıca yöredeki yerel tarihçilerin yazdığı bazı çalışmaları, deyişleri ve manileri derleyen bazı el yazılarını ve bazı yerel ve ulusal haritaları (arazi, askeri bölge veya sınır, köy arazileri vb.) topladım; bulabildiğim Osmanlıca ve Rusça tapuları ve aile kayıtlarını kopyaladım ve çevirdim-çevirttim. 26 Mayıs 2006’da Gürcistan’ın Ulusal Kurtuluş Bayramı için Ahıska (*Akhaltsikhe*)’ye giden protokolle beraber, bir günlüğüne Gürcistan’a geçtim. 10 Aralık 2006 tarihinde de Batum’a mal almaya giden yerli tüccarlar ve mekik trafiğinde fahişelik ve/veya bavul ticareti yapan bir grup kadınla, Ardahan’dan Şavşat ve Hopa üzerinden Batum’a otobüsle gittim ve yine aynı grupta Trabzon’a mal alış-verişini izlemek için döndüm. Ayrıca 19 Mayıs 2006’da Posof’ta Gençlik ve Spor Bayramı törenlerine ve panayıra katıldım. Her iki olayda da video kaydı aldım ve gözlemler yaptım.

⁵ Parantez içindeki adlar, köylerin eski adlarıdır. Türkiye’de Türkçe olmadığı düşünülen yerleşim yerlerinin adları 1928’de oldukça yoğun olarak, kalanları da 1960’da tamamen değiştirilmiştir. Böylece bütün yerleşim adları Türkçeleştirilmiştir. Sadece Doğu ve Güneydoğu’da Kürt adlarına özgü olduğu düşünülen bu durum, aksine bütün halkların yerleşimleri için (Lazuri, Hayeren, Kartuli Ena, Megreli, Zazaki, Romani, Türkmençe, Bilgarski, Russskiy, Demotiki vb.) geçerlidir.

Ceyhan) Boru Hatları⁶ ve Şahdeniz Doğal Gaz hatlarının geçişlerinden en fazla etkilenmekte olan köylerdir.

Ardahan'ın 1877'den itibaren Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında *bir o bir bu tarafa ait olmasının* hikayesini en iyi buradaki toprak mülkiyetindeki değişimler anlatmaktadır. Ancak, bu tarih, yörenin de en benimsediği biçimiyle bir tarih anlatısı (*narrative*) içine gömülmüştür (Shatirishvili, 2006). Ardahan'da çalışmaya başlar başlamaz, hemen, yerel tarihin çok çekinik olarak içine serpiştirilebildiği bir ulusal tarih anlatısına başvurulmakta olduğunu gördüm. Bu nedenle toplanan verilerin çözümlenmesi için zaman zaman kronolojiyi izleyen bir zaman-anlatı (*time-narrative*) çözümlemesini kullandım.

Böylece bu çalışmada küresel en son etkilerle beraber (BTC ve ŞAHDENİZ enerji nakil hatları) mülkiyetin yapısal dönüşümleri ve birikimlerin sınırda yaşayan vatandaşlar üzerine etkilerine yoğunlaştım⁷. Bu zeminin üzerine, zaman ve mekandaki değişimlerle beraber, mülkiyetin el değiştirme biçimlerine ve bunların vatandaşlık ve devletle ilişkileri etkileme süreçlerine baktım⁸.

Yeniden yapılanan mülkiyet kalıplarını izlemenin bir yolu olarak, Yalcin-Heckmann & Behrends, Leutloff-Grandits'in 2003 çalışmasını izleyerek, 1) artığı üreten ekonomik kaynakların 2) çatışma odakları boyunca izlenmesi, 3) bunların kategorilenmesi ve 4) zaman geçişlerinin ve 5) bu geçişlerin yarattığı yeniden dağılımların izlenmesi; 6) yukarıda sayılan süreçlerdeki belagatin (sözdizinleri-*rhetoric*) ideolojik yansımalarının kategorileşerek, bağlamın ortaya çıkarılmasını⁹ ele

⁶ BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı: Azerbaycan'dan başlayarak Ceyhan'da son bulan, çok uluslu, ham petrol taşıma boru hattı. BTC ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. (<http://www.btc.com.tr>); ŞAHDENİZ: Şah Denizi'nden (Hazar) başlayarak, Gürcistan ve Türkiye üzerinden, uluslar arası alanda pazarlanacak olan doğal gaz boru geçiş hattı. Bilgi için bkz. Gültekin, 2004.

⁷ Sheteny Shami küresel etkilerin incelenmesi için enfes bir soru açıyor: "Geçmişler, küreselleşme tarafından yeniden davet mi ediliyor? (Eğer öyleyse) Bunlar ne tür geçmişlerdir? Küreselleşme, süreklilikten bir kopma, sürekliliğin parçalanması mıdır?" (1998, 617, çb).

⁸ Burada mülkiyet kavramını uzun boylu irdelemeye girişmeyeceğim. Ama yeni dönem mülkiyet tartışmalarından üç-dört temel tartışmayı zemine aldığımı belirtmeliyim: İlki: Chris Hann'ın (1998) mülkiyet tanımı, ikincisi Franz Beckmann ve Brenda von Beckmann (1999) bir diğeri Lale Yalcin-Heckmann & Behrends, Leutloff-Grandits'in tartışması (2003) ve son olarak da Katherine Verdery'nin (2006) tartışması. Hann, Beckmann ve Beckmann ve Yalcin-Heckmann asıl olarak mülkiyetin belirlenmesinde dört ölçüt önerirler: Kültürel idealler ve ideolojiler, kurumsal ve daha da çok normatif düzenlemeler, sosyal mülkiyet ilişkileri ve sosyal pratikler. Hann, bu sıralamada mülkiyetin sahiplik mekanizmalarının incelenmesine daha çok dikkati çekerken, Beckmann ve Beckmann ise, hukuk ve yasaların oluşma sürecindeki pazarlık mekanizmaları ve güç pazarlıklarını incelerler. Yalcin-Heckmann & Behrends, Leutloff-Grandits'in çalışmaları, vatandaşlık ve mülkiyet arasındaki ilişkide, sosyal pratiklerin kapsamının ne kadar geniş olduğunu, buna çatışma ve çelişkilerin nasıl dahil olduğunu gösterir.

⁹ Çalışmada Phillipp Mayring'in tanıttığı ve OH (*Objective Hermeneutic*) tekniği çözümleme tekniği olarak kullanıldı. Teknik, U. Oevermann vd (1979, 1980) ve Schneider (1985) tarafında geliştirilmiş ve nitel veri analizi için kullanılan bir çözümleme tekniğidir. Daha fazla bilgi için bkz. Mayring, 2000, 107- 110). Bunun için önce, mevcut mülkiyet çatışmalarının izlendiği, eldeki dokümanın toplandığı ve sınıflandığı ilk çalışma (*network analysis*) yapıldı. Bunun için köylerin göç ve birikim öyküleri de derlendi ve kayıtlı resmi dokümanlara eklendi. **Zaman, miktar, toprak fiyatları ve oranları ve göç,**

alırken; sınıra a) mülkiyeti oluşturan esas birikim araçlarından birisi ve b) vatandaşlığı belirleyen belagat içinde, belirgin göstergeleri olan temel bir aracı olarak baktım.

Katherine Verdery, mülkiyetin el değiştirmelerini nasıl izleyeceğimizi tartışır ve Eric Wolf'un "bundan faydalanan kimdir?" sorusunu izleyerek şunu vurgular: "Mülkiyet rejimi analizi, kimin (ne türden bir aktörün) hangi kaynaklara nasıl erişebildiğini, hangi değerler sistemini kullandığını ve hangi değerler sistemi yoluyla bunların güçlenmeye yönelik olarak kullandığını bilmeyi zorunlu kılar" (2006, 96, çb). Ben biraz daha ileri gidip, Stephan Gudeman'ın "bir zemin üzerinde yükselen ekonomiyi analiz ederken, yeni bir politik ekonomi bakışı hedeflemesini" (2005, 105, çb) destekleyen bir çalışma yapacağım. Gudeman, Ekonomik Antropolojiyi, 'mülkiyet'e sadece bir tür sosyal etkileşim bağlantısı olarak bakmakla; mülkiyet'i kişi ile şeyler arasındaki ilişkide aramamakla eleştirir. "Bu ilişkilerdeki karşıtlık ve uyumları aramadaki ısrarlarıyla," der, 'antropologlar da o baktıkları 'cemaat-market diyalektiğinin bir parçası olurlar" (ibid.). Oysa gerçekten de, mülkiyet'in sadece tabakalar içine nasıl yeniden ve yeniden üretildiğine değil, fakat bu birikimin ana akım yönlerini ve artığın bölüşümünü belirleyen ve dahası bu birikimin ve bölüşümün **değişmesinin** nedenlerini sorgulayan bir ekonomi politığe ihtiyacımız var. Dahası, mülkiyet kavramını, açıkça, mal, miras, servet, kazanç, birikim, sahiplik (*possession*) gibi pek çok kavram ve terimden de ayırmaya ihtiyaç var.

Böylece süreçler için (zaman) 1) göçler (Cumhuriyet öncesi tarihi ve Cumhuriyet boyunca), 2) artığın birikim mekanizmalarındaki değişimler (toprak, hayvan yetiştiriciliği, ticaret ve sınır kaçakçılığı, sınırdan faydalanma, sınırdan engellenme), 3) artığın etkilediği siyasanın yerel ulusal ve uluslararası ve küresel bağlantılarla ilişkiye geçme ve cevap verme düğümleri, 4) bu durumları betimleyen eğretilmeler (*metaphor*) ve mecazlar (*metonymy*) aracılığıyla ideolojilerin değişme biçimleri ve kalıplarına baktım. Böylece vakanüvis (*micro-chronical*) bir tarih okumasından ziyade, göçlerin mülkiyet ve birikimlerinin artsüremlili (*diachronical*) zamanını algılayabilme ve izleme şansını yakaladım.

Bu makalede, bir örnek olay üzerinde yukarıda saydıklarımı tartışacağım: "Hamşioğullarının tapu öyküsü"

I-GÖÇEDEN TOPRAKLAR, GÖÇEDEN HALKLAR

bu kısımda ana değişkenler olarak işletildi. Böylece örneğin hangi köyün hangi zamanlarda çatışmalar ve anlaşmalarla zenginleştiği ve/veya bunun nasıl gerçekleştiği araştırıldı. İkinci olarak da sınırdan sağlanan birikimlerle mülkiyet arasındaki ilişkilendirme kuruldu. Bu kısımda ek olarak **sınır rejimleri**, **sınır birikimi**, **yoksulluk** ve **sınır** diğer değişkenler oldular.

Mülkiyetin ve buna bağlı olarak artığın el değiştirme biçimlerini izlerken, Ardahan'ın taşıdığı sosyal yapıya biraz bakmakta fayda var. 1992'de, yeniden 'il' statüsüne kavuşarak Hanak, Damal, Göle, Çıldır ve Posof'un bağlandığı Ardahan; 2007 sayımına göre 112.721 nüfuslu ve nüfusunun % 68,2'si köylerde yaşayan (TÜİK. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnks=&report=turkiye_ilce_koy_sehir), تنها¹⁰ ve yoksul¹¹, gelir getiren tek geçimi 'hayvancılık' olarak işaret edilse de süt ve et verimi çok düşük olan¹², buğday verimi en fazla 5/1 olan, hava şartlarının elverişsiz olması nedeniyle hemen hiç tarım yapılamayan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca sürekli yatay ve dikey göç vermiş bir ildir (**Nüfus tabloları Bkz. EK1**).

Ardahan'ın sesi; Kuş gribi, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı ve ŞAHDENİZ Boru Hatlarının geçiş yeri olarak ve esas olarak da hemen her dönemde yoksulluk ve buna bağlı olarak gelişen çeşitli göstergelerle (yüksek dış-göç hızı göç ve eğitim başarısızlığı vb.) duyulur. Sovyet rejiminin kapitalizme dönüşerek, SSCB'nin dağılması ve yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, hemen her şehrin gerçekleştirebildiği kendine has bazı başarı çıkışları, övünçleri ya da skandalları ve iç tartışmaları Ardahan'da görülmez. Ardahan adını, daha çok kışın soğukları, kapanan köy yolları, yazın ise yaptığı birkaç festivalle duyurur. Ama bu küçük, sessiz, yoksul şehirde, neden her şey bu kadar kapalı ve suskun, neden her şey bu kadar 'normal' görünmektedir?

Köy çalışmaları başladığında ilk dikkatimi çeken, hemen her köyün tarihini "*biz Türk'üz buranın yerlisiyiz, Ahıskalıyız*" diye başlatan, ardından "*soyumuz sopumuz şunlardır*" diye 8-9 baba geriye sayanlar olmuştu. İkincisi ise hemen her yerde, ağıllarda, ahırların üzerinde, ineklerin ve atların koşumlarında, alınlarında, mezarlıklarda, kapı girişlerinde tenekeden acemice kesilip, boyanmış olan AYYILDIZ figürleriydi. (**Resim 1.2.3.4, buraya eklenecek FİGÜR RESİMLERİ VE ATATÜRK CADDESİ**) Türkmen Aleviler, her yıl 15 Temmuz'dan itibaren dağlarında Atatürk'ün gölgesinin görüldüğünü iddia ediyor; Türk Silahlı Kuvvetleri bu günleri şenlik günü ilan ediyor, insanlar akın akın dağa koşup gölgeye ti! borusuyla selam duruyor, gözyaşlarıyla marşlara eşlik ediyordu. (**Resim 5 buraya eklenecek ATATÜRK GÖLGESİ**) Ardahan'ın iki milletvekilinin Meclis'e verdiği tek soru önergesi, "2005'te tam bu gölgeye selam durulmuşken, çobanın birinin davarını gölgenin üzerine sürerek Ata'mıza yaptığı saygısızlığı önlemek için, Meclis'in nasıl bir önlem alacağı" üzerine idi. Hemen her ağızdan

¹⁰ km2 ye 28 kişi.

¹¹ KBGSMH=1058\$ (2000).

¹² Bir ineğin ortalama süt verimi 4, 5kg/günlük, bir yaşında dananın et ağırlığı ortalama 300kg.

çıkan bu “*Türk’üz*” vurgusu, hatta Kürtlerin dahi “*Kürdüz ama milliyetçiyiz*” demeleri, hangi telaştan, hangi ağır suçlamaya yanıtı?¹³

Ardahan çalışmasının başından itibaren şehrin en önemli özelliği, sınırda yaşaması olarak belirmektedir. Ardahanlılar¹⁴, genellikle, Ahıska’dan gelme olduklarını önemle¹⁵ vurguluyor, ‘Türk’ olduklarına fazlaca vurgu yaparak yurt savunmasının altını çiziyor; Cumhuriyet’in kuruluş dönemlerindeki rollerinin ve *tabii* Türkiye’nin *hududu*, *Serhat Şehri* olmalarının, *Kapı bekçisi* olmanın önemine işaret ederek; ancak son dönemde kapının açılmasıyla birlikte ‘fahişeliğe gelen’ Sovyet kadınlarına dair yakınmalarını ve namuslu olmayı Türklere atfen öne çıkaran hikâyelerini, süsleyerek anlatıyorlardı. Öyle ki, şehrin yerlileri 1992’de Sovyet sisteminin kapitalizme dönmesi ve Kafkaslarda yeni devletlerin ve etnik grupların ortaya çıkışıyla beraber yeniden il olmalarını: “*Burası stratejik olarak il yapıldı. Biz serhat olduğumuz için*” diye açıklıyorlar¹⁶.

Bunun yanı sıra birkaç eski mülk hikayesi sakınlı olarak anlatılıyor ve esas olarak son dönemdeki kamulaştırmalar (BTC ve ŞAHDENİZ), ödemeler sorunları ve KÖYDES (Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi) çalışmalarıyla ilgili yolsuzluk ve kayırma öyküleri göze çarpıyordu. Köylerde yoksulluk ve tek başına kalmış yaşlıların yalnızlığı, kentsel alanlarda küçük arazi ve köylerde mera çekişmeleri ve kamu personeliyle ilgili dedikodulardan başka, dikkati çeken bir şey yok gibiydi.

A) Tarihten Tekniğe, Göstergelerin İzini Sürmek:

Aslında Ardahan, daha önce vilayet idi. Ardahan, 1921’de, Türkiye Cumhuriyeti’ne 16 Mart 1921’de Ruslarla imzalanan Kars Anlaşması’yla katılırken, statüsü mutasarrıflık olmuş, böylece iki yasama dönemi için TBMM’ne milletvekili göndermiştir. Bunlardan 1. Dönemde milletvekili olan Filibeli Hilmi (Zürcher’e göre Ziya Hurşit ekibindedir (1987, 97)) , İttihat ve Terakki’ye hizmetiyle tanınmıştır ve İzmir Suikastı Davası’ndan İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp, 26 Ağustos 1926’da asılmıştır. Diğer Osman Server (Atabek), İkinci Meclis’e girmemiş ve 1923’deki II. Dönemde Ardahan, hepsi de asker kökenli ve dışardan olan üç milletvekiliyle temsil edilmiş. Bunlardan **Karsıalan** soyadıyla ünlenen

¹³ Sarah Radcliffe ve Sallie Westwood, ulusal kimliğin yaratılmasındaki süreçte, uçlardaki kimliklerin kısmen ve karşıt olarak da olsa, ulusal kimliğe eklendiklerini ve tekrar eklendiklerini belirtir. ‘Yerel’ yerlerle (*place*) ulus arasındaki ilişkinin sanıldığı ve görüldüğü kadar doğrusal-özcü bir ilişkisi olmadığını; ancak ulusal, yerel ve bölgesel etkilenimlerin ayrıntılanmış ve farklılaşmış bazı söylemsel ilişkilerle belirlendiğini vurgularlar (1999, 5).

¹⁴ Etnik köken olarak ilin her kasabasının farklı ve diğerleriyle bağlantısız olduğunu belirtmeliyim. Ardahan merkezi ağırlıklı olarak Kıpçak-Kaman boylarından (kendilerini *yerli* olarak adlandırıyorlar), Çıldır Terekeme ve Karapapak, Posof Gürcü, Damal Türkmen Alevi, Göle ve Ardahan’ın birkaç merkez köyü Kürt (genellikle Törin ve Rusya göçmeni) ve Hanak da Kıpçak kökenlilerden oluşuyordu.

¹⁵ Ahıska ve Ahıskalık için bkz. Taşdemir, T. 2005; Peters, J. D. 1999; Ray, K. 2000; Shakarian, A. 2006.

¹⁶ İlin toplam nüfusu 1992’de il olması için yeterli değildir: 1990= 163.730 ve 1997’de 128.606.

Halit Paşa da 1925'te Kılıç Ali tarafından Meclis içinde vurularak öldürülmüştür. 1926'ya kadar vilâyet statüsünde bulunan Ardahan, 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı kanun ile kaza haline döndürülmüştür¹⁷.

Ancak şimdi bu sürecin izini sürdüğümde, şehir halkı için ciddi bir üzüntüyle anılan bu yılların gerisinde, önemli bir tarih söylemi yer alıyordu: “*Savaşta çok kahramanlık etmiş olan Ardahan’ın İsmet Paşa’nın haksızlığına uğradığı ve bu nedenle ilçe yapıldığı...*”. Bütün bu hikayenin altında ise hemen her kesimden insanın başka bir biçimde anlattığı, kendisini de anlatının içine tarih yoluyla kattığı iki önemli zemin beliriyordu: Ardahan’ın mülkiyete bağlı hikayesinin en temelinde yatan “*Beglerin Beglik zamanı*” anlatısı ve “*Hamşioğullarının tapuları*” anlatısı.

Ardahan tarihindeki en ortalıktaki belagat, önde gelen ailelerden olan ve Gürcülere yardımla suçlanan Hamşilerin (Hamşioğulları) Kuvayı Milliye’ye değil ama İttihat ve Terakki’ye destek vermeleri ve ardından milletvekili seçtirdikleri Filibeli Hilmi’nin asılmasıyla sürülmeleri; bir diğeri de bu ailenin nasıl olduğu bilinmez bir biçimde geri dönüp topraklarını fazlasıyla geri alarak, eski hükümlerini kurmaları sonunda halkın yaşadığı büyük ve ortak hayal kırıklığıydı.

Bunu, bu hayal kırıklığıyla ve toprakların elden gitmesiyle, şehrin o zamandan itibaren dışa göç vermeye başlaması ve 1970lerde Türkiye’nin en solcu yerleşimlerinden birisi olarak, hem de NATO ile Sovyetlerin 70 yıl karşılıklı (*contra*) durduğu bir sınırda, “*en solcu kent*” olmanın getirdiği baskıların anlatıları izliyordu.

Bu çalışma boyunca kendime en çok sorduğum soru, vatandaşlığı esas belirleyen unsur olarak ele aldığım¹⁸ mülkiyeti ve kalıplarını nasıl ölçebileceğim ve bunların zaman içindeki değişmelerini nasıl gözleyebileceğim sorusuydu. Böylece, vatandaşlık ve mülkiyetin sınırla

¹⁷ Bu karar 26 Haziran 1926 tarih ve 404 numaralı Resmî Ceride’de ilan edilmiştir. 877 numaralı ve “Teşkilat-ı Mülkiye” kanunu adını taşıyan kanunun, Ardahan’ı ilgilendiren 1 numaralı cetveli şöyledir: “İsimleri belirtilen 1 numaralı cetvelde yazılı olan Üsküdar, Beyoğlu, Ardahan, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim kazaya çevrilmiştir.”

¹⁸ Bu çalışmada vatandaşlık ve mülkiyet üzerine yeni boyutlar geliştirmekten çok; bunların birbirleriyle ilintisini tartışmaya yöneleceğim. Vatandaşlık ve bunu nasıl bir materyal temele dayandırabileceğimiz konusunda son dönem tartışmalarında Christian Joppke, “...liberal-demokratik bir devletin, ayrımcı olmayan vatandaşlık hukukunu yaratabilmesinin asgari üç temel unsurunu şöyle tanımlar: 1) Yöredeki uzun süredir yerleşik ve vatandaşlığı bulunmayanların sayısını artırmayı sağlayan bir eski içgöç hikayesi; 2) Pekiştirilmiş (*consolidated*) sınırlar ve özellikle tamamlanmamış-ulus-devlet anlayışının yok olması ve sınırların nitelenebilmesi ve 3) Liberal-demokratik normlar ” (2007, 40, çb) Seyla Benhabib “*devlet egemenliği*” ve “*popüler egemenlik*” kavramlarının gelişmesi sürecindeki ikicilikten (*dichotomy*) yakınıdır: ‘İlki, küresel bir sivil savaşın çıkışını görmeyecek kadar romantik olan Agamben, Hardt ve Negri gibi Pollyannacı’lar ve öteki de Balibar ve Held gibi, durumun gerçekliğini görüp ama bunun için daha radikal politik bir potansiyelin nasıl geliştirileceği hakkında bir fikri olmayanlar’ (2007, 20, çb). Her iki yazar da, kimlikler siyasetli bir vatandaşlık tartışmasının, fazla ilerletici olmadığını iddia ederler. Engin Isin ve Bryn Turner bu tartışmayı geliştirerek; egemenlik ve rıza arasındaki diyalektiğe doğru iki çözümleme önermesinde bulunurlar: ‘1) Yeniden bölüşüm için girişilen çatışmaların analizi yoluyla vatandaşlık; 2) Tanımlanma-tanınma için girişilen çatışmaların analizi yoluyla vatandaşlık’ (2007, 5–17, çb).

ve sınırın değişmeleriyle bağını nasıl kurabileceğini sorarken; sınırın birikim yaratan ve yok eden düğümlerini ve bu birikimlerin toplanma ve dağılma tarihlerini ve niteliklerini de ele alan bu sürecin incelenmesini, bu belagati araştırmak için temele aldım.

OH (*Objective Hermeneutic*) tekniğini burada iki aşamada işlettim: 1) Hamşioğullarının birikimi ve mülkiyetler üzerindeki halihazırdaki çatışmalar ve 2) Süreklileşen göç ve boşalmakta olan köyler. Buradaki mülkiyet ve birikimin sınır ve vatandaşlık üzerinde incelemeyi başlatmak için iyi başlangıç noktaları olduğunu düşündüm. Çalışmadaki ilk aşama, Hamşioğullarının ailesine karşı köylerde geliştirilmiş olan çatışma noktalarının görüşmeler aracılığıyla toplanmasıydı. Örneğin, Hamşioğulları ailesi durumu nasıl ve neden böyle açıklıyordu? Köylülerin ve devletin bu duruma bakışları neydi? Yere ve zamana göre öykülemeler nasıl değişiyordu? Göçün nedenlerine dair kurucu söylem (*constructive discourse*) ve bunun eğretilemeleri nelerdi, nasıl farklılaşıyorlardı? Ardından, bu iki durum için eğretilemeyi kuran mecazi işaretleri aramaya başladım.

Ardından resmi, gayri resmi bütün dokümanlardaki bilgileri, görüşme bilgileriyle eşit uzaklıkta, ayırım gözetmeksizin ele alarak sıraladım. Aynı bağlamı eldeki dokümanlar için de kurdum: Haritalar, toprak ve mülkiyet büyüklükleri, tarihi tapular ve resmi istatistikler. Hangi dönemlerde hangi köyler tapuyla ilintilenmeye başlamıştı? Eldeki eski/yeni tapuların tarihleri neydi? Köylerin nüfusları ve sosyal yapıları hangi zamanlarda değişiyordu? Çerçeve biraz daha belirginleşince, sıraladığım söylemlerin, bu tarihler için neleri işaret ettiklerini aramaya başladım: Hangi eğretileme hangi işaretle (*sign*) vurgulanıyor ve hangi söylemi gösteriyordu?

- Örneğin “*Bizi savaş tazminatı olarak sattılar*” demek: 1829’de Edirne Anlaşması’yla Çıldır Ahıska ve Ahılkelek’in savaş tazminatı olarak Ruslara verilmesini;
- “*Gürcü-Ermeni karşıtlığı*”, “*Hristiyan karşıtlığı*”, “*Kürtlerin işbirlikçiliği*”, “*Sovyetlerle işbirliği yapan hainler-M. Suphi, Molokanlar gibi-*”: 1917–1921 arasında bölgenin Osmanlı-Ruslar karşıtlığının yerini alan Ermeni-Türk, Gürcü-Türk, Müslüman-Hristiyan çatışmalarını;
- “*Bütün buralar Osmanlıya evet demiş, bir tek “Posoflular” ya da bir tek “Türkgözü (Badele) köyü” Çar’a evet demiş*”. “*Çar onlara çay şeker dağıtmış*”: 4 Haziran 1918’de yapılmış olan Plebisit’in sonuçlarını;
- “*Kazım Karabekir’in izinden-efradı olmak*”, “*İstiklal mahkemelerinde asılmış olmak*”, “*Ermeni karşıtlığı*” ise İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa’dan üyelerin yer aldığı I. ve II. Ardahan Kongreleri’nin (3-5 Ocak 1919 ve

7-9 Ocak 1919), aslında 14 Kasım ve 30 Kasım 1918'de gerçekleştirilen Kars İslam Şurası'nın ilerici karakterine karşıtlığını anlatmak için kullanılmaktaydı.

B) Kısa Tarihte Resmîleşmenin Başlangıcı:

Ardahan'ın, daha geniş olarak Kur boyları olarak adlandırılan boyların tarihi, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihini anlatılayan bir resmi tarih gizi içine gömülür. 1945'ten sonra, Fahrettin Kırzıoğlu tarafından, deyim yerindeyse yeniden üretilen ve hemen devletleştirilen bu tarihte, Ardahan ve Çıldır ilk kez 1573'te Osmanlı'nın tahrir defterlerinde görünür (Kırzıoğlu, 1996a; 1996b; Ababay, 1987; Konukçu, 1999; Zeyrek, 2004; Gündüz, 2001). Resmi tarihi tekrarlayan çeşitli kitaplarda, bölgenin 5. ile 11.yy arası tarihi kısaca geçiştirilir (Akkaya, 1963; Ababay, 1987). 1071 ile 1230 arasında kısaca kapalı olarak İlhanlılardan sözedilir ama 1230'dan itibaren 1570'lere kadarki tarih sadece bir sayfaya sığar: '*Atabegler yurdu (Saatabago)* denilen bu ülkede, çeşitli beglikler Türktür ve Osmanlıya kısmen bağlı kalmışlardır' gibi (Konukçu, 1999, 53-57 ; Kırzıoğlu, 1966a; Ababay, 1987, 50-65; Zeyrek, 2004, 31-51)¹⁹. Ancak bu yıllardan itibaren de yoğun el değiştirmelere fazlaca değinilmez. Ildiko Beller-Hann bu durumu eleştiriyor ve Kura ve Doğu Karadeniz halklarının tarihinin, milliyetçi görüşleri yeniden üreten bazı Türk tarih yazıncıları tarafından nasıl yok sayıldığını gösteriyor (Beller-Hann, 1999, 24-32). Dünyanın geri kalan kısmı ise, bu dönemde Kura halklarının zaman zaman kesintiye uğramış olsa da ağırlıklı olarak Gürcü İmparatorluğu'na bağlı kalmış olduğunu bilir (Edwards, 1988, 119-141; Allen, 1929, 135-156; Berdzenişvili, 2000, 216; Lang, 1997, Jaschke, 1977, 19-40; Breyfogle, 2005). **(Resim 6 buraya gelecek. Başlığı: 1882 KAFKAZ HARİTASI)**

1557 de ve 1575'te Ardahan'da iki tahrir yapılmıştır. 1575'teki arazi düzenlemesinde Ardahan sancağının adı, Ardahan-i Büzürg (Büyük Ardahan)'tür. 1578'deki Osmanlı-Gürcü savaşını takiben çok kısa bir süre Osmanlı'nın elinde kalmış ama bu sırada da yöresel beylikler tarafından yönetilmiştir (Konukçu, 1999; Berdzenişvili, 2000, 214-219, 227, 229-234, 238). 1790'dan itibaren ikili oynayan İshak Paşa'nın Gürcülere ve Ermenilere bilinen yakınlığı, burayı Osmanlı'dan çok Rus, Gürcü ve Ermenilere yaklaştırmıştır (Hun, 2002; Karagöz, 2005; Breyfogle, 2005). İki taraflı oynayan *Beglerin* dönemi 1828'de, Rus İmparatorluğunun güçlenip, yönetimi ele geçirmesiyle son bulur. Edirne Antlaşmasıyla ilk sınır çizilir (14 Eylül 1829), Bölge Osmanlı'nın eline geçer. Ardından ikinci saldırı başlar ve bölge bir kez daha Rusların eline geçer. Bu kez Ruslar daha kalıcıdır, 1829-1956 arası. Paris

¹⁹. Hatta Zeyrek daha ileri giderek, hemen her köyün eski adlarını ve Atabeg adlarının Türk olduğunu, toponomiyle ispatlamaya çalışır (Zeyrek, 2005, 8-9).

Antlaşmasıyla (30 Mart 1856) Osmanlılar bölgeye yeniden sahip olur ve 1856 ile 1877 arası Osmanlının kısmi egemenliğiyle geçer.

C) Kişileşen Resmî Tarih Anlatısı:

Ardahan'da milli tarih, ya da “*Cumhuriyete dahil olmanın anlatısı*”, 1877 Osmanlı–Rus savaşıyla başlatılır. Ardahan, Kars ve Batum 1877’de Rus İmparatorluğuna bırakıldığında; toprakların mülkiyeti *Gazonni*²⁰ ile devlete (Çar’a) ait kılınmıştır. Aslında 1855’ten itibaren ‘sınır rejimi’nin gereği olarak, Osmanlı, bu toprakları Ocaklık ilan etmiş ve yönetimini de yerel *Beglere* bırakmıştır. 1855’te özel bir izinle, bu toprakların halkından vergi almayı da durdurmuştur. Hatta daha eskilerde, İlhanlılar döneminde de bu bölgeden vergi toplanmadığını, halkın askerlikten muaf tutulduğunu görüyoruz. Sınır boylarını, uç beyliklerini elde tutmayı amaçlayan bu yönetim biçiminin izleri, bugünkü vatandaşlık anlayışına yansımaktadır. “Aslında bize maaş bağlamaları lazım! Biz sınırı bekliyoruz” (Ekim 2006, Çıldır belediye başkanıyla görüşme) diyerek dile getirilen talep, bu dönemlerdeki politikalara işaret etmektedir.

Çarlık Rusyası da bu geleneğe uyarak *gazonniyi* vergi ve askerden muaf tutmuş; Kars’ı *oblast*²¹ ilan edip, *naçalniklerle*²² yönetmiş ve halktan vatandaşlık hizmeti olarak yol yapımı angaryası vb. dışında bir talepte bulunmamıştır. Görüşmelerde halkın sürekli bir karşılaştırma yaptığı ve bazen de bu karşılaştırmayı yapmaya zorlandığı görülüyor²³:

“Hatta bir gün Yunus Bey²⁴ Şavşet’ten gelirken, bir gün, geliyor Sarzep’te iniyor atından öyle gariban bir kıyafette tek başına geliyor. Orada bakıyor 3-5 kişi, ?? [Anlaşılamadı] taşının üstünde oturup sohbet ediyor ...taşı iste, ezmek için, oturup işte öyle sohbet ediyorlar. Cemil isimli birisi de vardı. Şimdi Yunus bey kendini tanıtmıyor zaten kıyafet de tebdil kıyafet. Ya, diyor şimdi nasıldır Rus dönemi mi iyiydi şimdi mi iyidir falan. Babası, Çarlık dönemi daha iyiydi diyor. Fakat daha önce de ayran ikram ediyorlar. Nigalay diyor, Nikolay demiyorlar da, bizden vergi mergi de almıyordu falan. Yunus bey, diyor, ah o ayrıntı içirmeseydin diyor, seni şimdi itlere boğdururdum diyor. Biraz sonra bakıyor ki k...n k...n taşın bu tarafına kaçmış, korkma diyor boğdurmayacam. Böyle bir şey hatırladım şimdi” (E.A. Temmuz 2006 görüşmesi)

1914–1917 arasındaki Osmanlı–Rus savaşı boyunca, Ardahan 6 kez el değiştirmiştir. Bu değişimler sırasında, halklar Erzurum ile Batum (*Batumi*) arasında birkaç kez yer değiştirmişler ve bu yer değiştirmelerin

²⁰ *Gazonni*: Rus Arazi Tüzüğü.

²¹ *Oblast*: Rusça, eyalet anlamına gelir. SSCB döneminde bu yerleşim birimi özerk cumhuriyet biriminden sonraki en önemli idare şekliydi. Raion (rayon) olarak çevrilebilecek bu kelime, kimi zaman bölge veya yöre anlamına da gelebilir.

²² *Naçalnik*: Rusça, şef, müdür, yönetici anlamında.

²³ Görüşmelerin çözümlenmesinde, olabildiğince anlatının kendi gramerine sadık kalındı.

²⁴ Ardahan eski Emniyet Müdürlerinden.

mülkiyete yansıyan biçimleri de, bu zamana kadar kalmıştır²⁵. Hans-Lukas Kieser, bu dönemin şiddetini, korkularını ve arkaplan siyasetini incelerken; el değiştirmelerin günlük hayattaki izlerini de sürmektedir (2005, 605-608). Kıymat Nine'nin kocasının ne kadar yiğit olduğuna dair anlatısı da, bir yağma öyküsünü dillendiriyor:

“...dediler ki Mustafa Kemal gelmiş, ağam gitti karanlıkta kayboldu, sabahacak çıktı geldi, dalında [sırtında] bir dikiş makinası, bir halı ki ipek...” (Mayıs 2006, Çıldır-Gölebert köyü görüşmesi).

Ermeniler, Hristiyan Gürcüler, Molokanlar²⁶, Nemsiler, Rumlar, Mergeller ve Kürtlerle, Doukhoborlar²⁷, Türk, Azeri, Karapapak, Kıpçak ve Türkmen Alevilerle bezeli sosyal yapıda, büyük yer değiştirmeler (Şahin, 2005, 321) ve beraberinde de boşalan-boşaltılan köylere el koymalar başlamıştır. Halk arasında ‘KAÇAKAÇ’ olarak adlandırılan bu dönemin hikayeleri; muhbirlik, itaat, ihanet, işbirliği, kıyım ve isyan gibi, ideolojik yapıya sonradan yansımış da olan, pek çok duygusal ve somut anlatımla doludur (Neef, 2004; Hun, 2002, 27–30; 83). Örneğin, köylerde bolca anlatılan bir öykülerden birisi; “*tuz-ekmek seremonisi*” idi. Bu öykünün gerisinde toprakların sürekli işgalleri sırasında, yerleşiklerin kendi egemenlik alanlarını (*territory*) nasıl korumaya çalıştıklarını da görürüz: “*Tuz-ekmek seremonisi*” (*vefa borcu*), Rusya’da ve kısmen Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada görülür. Gelen işgalci/güçlü yabancı, ekmeği tuza banıp ağzına atar ve bu, ileri bir pazarlığın başlayabileceğini de gösterir. İleri pazarlık, o köye/yerleşime zarar verilmemesi için kaç altın, silahlı insan gücü, lojistik destek ve/veya mal verileceğinin kararlaştırılmasıdır. Bir önceki karşıt gücün işgalinden arta kalan hesaplar da, bu pazarlığın bedelini kabartmaktadır.

1915’te Rusya, durumun korkunçluğunu görerek, yasal düzenlemeler yapmış ve Kars’ta *oblast seymi’ni* ilan ederek, ‘Kaçkınların ihtiyaçlarının karşılanması hakkında kanun’u uygulamaya koymuştur. Bu dönemde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’da da benzeri yardım ve idari komiteler oluşturulmuştur (Süleymanlı, ty; Aslan, 2000). Uzun ve

²⁵ “Nitekim metruk malların korunmasına yönelik tedbirler, sevk ve iskânın hangi esaslar dahilinde uygulanacağını belirleyen 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında ve de 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede tespit edilmişti” kararı, daha sonra yetersiz kalınca Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 15.04.1339(1923) tarih ve 333 sayılı “Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyün ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatin Bazı Mevaddi ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emval-i Metrûke Kanununu Muaddil Kanun”un 6ncı maddesi hükümlerine göre; her ne surette olursa olsun kaybolan, ayrılan, yabancı ülkelere, işgal altındaki yerlere, İstanbul ve bağlı yerlerine firar edenlerin menkul malları, gayrimenkul malları, borçları ve alacakları hakkında da 13 Eylül 1331(1915) tarihli Kanun-u Muvakkat ile bu Kanun (333 sayılı Kanun) hükümleri uygulanır” kararıyla, bütün göçedenlerin mülkleri yeniden dağıtılmıştır.

²⁶ Türkdoğan’ın kitabı, Molokanlar üzerine geliştirilmiş bir başka milliyetçi retoriği yeniden üretir: Ona göre, Molokanlar /Malakanlar, evlenilecek kız bulunamadığı için göç etmişlerdir. (Türkdoğan, 2005 272, 298). Oysa alandaki bilgiler, Molokanların 1962 yılında “Rus casusu olmakla suçlanmaya daha fazla dayanamayarak göç ettiklerini” doğruluyor.

²⁷ Doukhoborlar:“Eski inançlılar” (*Old believers*). Göç yolları ve sürgünler için bkz. Inikova, 1999.

acılı göçlerin ve yerinden edilmelerin resmi tarihteki anlatısı; 23 Şubat 1921’de Sovyet Rusya’ya katılan Gürcülerin şehri boşaltması ve Ardahan’ın da Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vilayeti olmasıyla sona ermiş gibi görünür (örnek olarak bkz. Şahin, 2005).

II. YERİNDEN EDİLMENİN SINIFI:

Ardahan’ın önemli bir özelliği arazilerinin tapusuz olmasıdır. Ardahan’ın ilk nüfus sayımı 1927’de gerçekleşmiş ve kırsal arazinin ölçümü ilk kez 1925 yılında yapılmıştır. Bu dönemde, arazilerin ölçülenmesi için, “ip” kullanılmış. “İpçi” olarak adlandırılan ölçücü memurlar, ipin hesabını uzun ya da kısa tutarak, kimi zaman kendilerine kimi zaman rüşvetle başkalarına çalışmış ve arazi miktarını yükseltmişler. “*Bakma onun mirası ipçiliktendir*” dendiğinde, iktidara eklenmekte olduğunu/yanaştığını ya da elinde tuttuğunu bir şekilde hissettiren bir grubun, mülkiyete de müdahil olabildiğini anlamaktayız.

E.A. tapuların gelişimini özetliyor:

“Yani şimdi bir Osmanlı tapusunu, şimdi 1341 tarihli tapulardan bahsettim. 1936 da tespit yapılıyor 1938 de tapu veriliyor bu tapulara da iskan tapuları diyoruz yani 2510 sayılı ... şimdi 36 da iskan memurlarıyla tespit yapılıyor iskan memurlarıyla, idari tapu bunlar.” (İzmir Temmuz 2006, E.A. görüşmesi²⁸)

Böylece 1936 tapularıyla birlikte, *Hamşioğullarının tapuları* örnek olayına başlayabiliriz. Genel olarak Ardahan’da özel olarak da iki köydeki Hamşioğulları anlatısının en sade ve dolaysız biçimi şöyledir: 1936 yılında, dönemin hükümeti bir kararla, Ardahan ve ilçelerindeki *begliklerin* egemenliğine son vermek isteyerek; Hamşioğulları sülalesinden bir grubu Aydın, Afyon, Denizli, Isparta, Samsun, Manisa, Muğla, Balıkesir, Amasya vb. illerine sürdü. (Buraya Document 1 gelecek) Bu süreçte, sürülen toprak sahiplerinin toprakları Hazine’ye alındı ve karşılığında kendilerine gittikleri yerlerde yeni mülkler gösterildi. 2510 sayılı kararla, arazi tapuları da tescillendi. Ancak bu karar 1948’de geri alınarak; *beglerin* arazilerini geri almaları sağlayan 5098 ve 5420 sayılı yasaya dayanarak araziler köylülerden geri alındı ve *beglere* iade edildi.

Şimdi Ahmet Acar’dan (Hamşioğullarından), durumun ‘kendi-anlatısı’ nı izleyelim:

²⁸ 1938 tapuları asıl olarak kentsel alanın, yani Ardahan’ın merkezinin kent tapularıdır ve gerçekten de o günden bu yana Ardahan’ın kırsal alanına tapu uğramamıştır. Benim alanda bulunduğum sürede arazilerin kadastrosu yapılmaktaydı ve 2007 yılında bitirilebileceği umuluyordu. Bu acelenin nedeni, daha çok BTC hattının istimlak dayatmalarıdır ve BTC YYEP (Baku-Tiflis-Ceyhan Yeniden Yerleşim Eylem Planı) Raporu’na göre de, zilyetlik ve arazilerin bölünmesi nedeniyle en çok sorun çıkan kent Ardahan idi.

“Ben tarihe mal olmuş üç bin yıllık Hamşioğlu ailesinin miras mümessili ve aynı zamanda vekili olan bir kişiyim ben içimde bir ukdedir bu ailenin şu anda teneffüs ettiğiniz havada asgari yüzde doksan hakkı olan bir aile 1936 yılında Rusların istek ve arzuları doğrultusunda bhusus Stalin’in boğazlar anlaşmasına göre o da o zaman şeydi. Bu aile 24 saat içinde sürgün edilmiştir. Bugün bu ailenin o yörede bulunmaması bugünkü müşteki olduğunuz şeyi kabile aşiret şu bu gibi şeylerin açığa çıkmasına neden olmuştur. İçimde ebedi bir ukdedir yemedik yedirdik giymedik giydirdik ve siper olduk koruduk bizi yirmidört saat içerisinde 936 yılında sürgün edildik büyük önder Atatürk ve Kazım Karabekir paşa bizzat Asım Gündüz paşaya şeyden erkantı harbiye ikinci başkan Asım paşaya bir mektup yazıyor Asım paşaya bizzat bir mektup yazıyor ve Asım paşaya diyor büyük bir cinayet işleniyor bunu durdur gerekirse bunu Atatürke ilet diyor. Ve bunun üzerine Asım paşa gidiyor zamanın başbakanına zamanın başbakanı da kendi sınıf arkadaşı diyor ki ben bu ailenin aynı zamanda eniştesiyim diyor. Asım Gündüz paşanın hanımı Nahide hanım benim annemin öz be öz halasıdır. Durumu Atatürke büyük öndere diyor ileteceğim bunu bunu iletmeden önce bunun üzerine İsmet paşa ne yapıyor ne diyor bu aile bir taraftan... yanlışın vardır diyor bu aile oradan gelmez ben 1918 de diyor padişahın huzurundayken Hamşi zade Timur bey o zaman paşa değildi. O zaman Timur bey maiyetini o zaman Beylerbeyi sarayını o zaman Üsküdar’a doğru koruluğunu hibe etti de diyor kabul etmedi diyor bir yanlışın vardır. Hayır diyor o büyük önder Atatürk o büyük içtimai mevkilerini peki bu adamlar diyor köyde nahiyede kazada vilayette neyle getireceksiniz. Ege vapurunu aldık diyor efendim büyük önder orada atlıyor peki Ege vapuruna bu adamlar köylerde şeyde mevsimsiz nasıl oraya Hopa’ya kadar getireceksiniz. Bir atlama orada anlatabildim mi? Biz sürgün edildik. Hayvanların konduğu yerlerde bu tarihi aile şey olmuştur anlatabildim mi efendim ne diyorum teneffüs ettiğiniz havada asgari yüzde doksan hakkı olan bir aile bu. Nasıl şeyderseniz bunu ve çıkardıktan sonra da 1505 1097 sayılı yasaları çıkararak belki sonunda şu olur bu olur düşüncesiyle kırk dönüm 1949 yılında 29. 1. 1949 yılında yasa şeyinde bütün emvalimiz karşılıksız hazineye tescili yapılmıştır. Ve durum Atatürke intikal edildiği anda ne diyorsun Asım paşa sen sen ne diyorsun İsmet paşa bana öyle demedi diyor şimdi bunlar sürgün edilip şeyedildi mi o esnada Celal Bayarı çağırıyor. Celal Bayara diyor ki derhal düzelteceksiniz bunu emri çakıyor ne zaman efendim 947 yok 937 yılında fakat o büyük önder vakitsiz ölümü efendim vakitsiz ölümüyle birlikte bunu yerine getirilemiyor efendim bunun geniş şeyini o yazdığım üç tane kitapta hepsi ayrıntılarıyla efendim bu emri veren adam 1937 yılında başbakanlıktan azledilmiştir bu aileye yaptığı şeyden burada kitaplarda var belgeleri belgesi burada başbakanlıktan azledilmiş. Bunun şeyi falan yok efendim bizi Konya’da Muğlalı karşıladı efendim o zaman oteli açtırdı...” (Temmuz 2006, İzmir görüşmesi)

Durup bir sormak lazım: Bu özgüven, bu büyükleme nereden geliyor? Atatürk’e kadar uzanan bir “sözünü dinletebilirlik” iddiası,

paşalarla, politikacılarla dostluk, aile-akrabalık iddiaları, Başvekili azlettirme iddiaları, topraklarına mülklerine haksızca el konulduğu iddiası, padişahın (hangisi olduğu belirtilmemiş) Beylerbeyini Üsküdar'ı aileye bahşettiği iddiası, hepsinden önemlisi “hepimizin soluduğu havada kendi hakkı olduğu” iddiası?

İsmet İnönü, *Defterler*'de Kars için: “Peynir yapan merkez. Aletleri eksik... 93'ten arazi sahibi olduğunu iddia edenler mahkemeden ilam alarak köylerin arazisini de ele geçiriyorlar. Aynı yolla bir de orman yağması başlamış” diyordu (2000, 178). İnönü'nün sözettiği aileler Hamşiler midir, tam olarak bilemeyiz. Ancak kayıtların yazımında ciddi karışıklık ve kayırmalar olduğu doğrulanıyor:

“İskan memurları da o zaman ilhak vilayeti olmayan illerden geliyor bunu da şuradan anladım bir köyün tapusunda adı köyün Ardahan'ın Kocaköylü ???[anlaşılamadı] adı şimdi memurlar doğuyu batıyı doğu yazmışlar kuzeyi güney, güneyi de kuzey yazmışlar bu yörenin çocukları olmadığı için” (Haziran 2006, Ölçek köyü görüşmeleri)

Ancak, Hamşioğulları (şimdiki soyadları Acar) kimi zaman soykütüğünü Acara Beyliklerine, kimi zaman da Gürcistan'daki Hamşi sülalesine kimi zaman Abaşidze'lere kadar uzandırsa da (Acar, 1995); familya'nın savaşçı birlikler olarak, Acara'dan 1800lerdeki kargaşada kopup gelen bir grup olduğu²⁹ ve geldikten sonra Posof beylerinden (Kobliyan kökü) Atabeglerin sülalesine damat oldukları, böylece soyluluk kazandıkları anlaşılmaktadır.

“C- Gece baskın yapmışlar, dereden buzların üstünden geçmişler. Kırmışlar burayı. Sonra geçerken Cemal Paşa [Hamşioğlu] Rus Kralına oğlunu vermiş. Dedem burdan kaçtıymış. Battı Hanım diye, beylerden, beni de kaçırdı demiş. En sonunda bunların kurtuluşu olmuyor, diyorlar ki “biz Cemal Paşa'nın akrabalarıyız”, Cemal Paşa'ya bildiriyorlar. Diyor, doğrudur. Onlara dokunmuyorlar.

A- Bu Cemal Paşa'nın paşalığı Osmanlı ordusundan mı geliyor?

C- Yok, ordu mensubu değilmiş. Akıllı birisiymiş, kendilerine paşa demişler. İstihbarata bilgi sızdırtıyormuş, Rusya tarafına” (Ekim 2006, Altaş (Ur) köyü görüşmeleri, A: Görüşmecisi)

Ancak daha sonra, boşanmayla sonuçlanan bu evlilik nedeniyle Atabegler, Hamşilerden entrikalı bir oç almayla iki kişiyi öldürtmüşler. İki ailenin adından ziyade, Kurtuluş Savaşı'na dair bir şehitlik hikayesi de işin içine karışıyor Kuvayi Milliye'den bir teğmenin, Evsal Bey'in öldürülmesi ve bunun üzerinden yazılan bir kurtuluş hikayesiyle; bu mülk hikayesine İttihatçılık ve Kuvvacılık karışmış (Şenol, 2006; Zeyrek, 2004; Acar, 2000) Ancak bunun sonucunda, Hamşiler, Ardahan Kongresi'ni yapacak kadar güç kazanmışlar. Toprak mülklerini de elde tutmuş, hatta nasıl olduğu bilinmez bir biçimde genişletmişler (1/10 bey hakkı alırlarmış).

²⁹ Gürcü kaynakları Himshiashvili ailesinin feodal beylerden ama aktıncılardan olduklarını iddia eder (Shakarian, 2006, 73–85).

“Bilinmez mi Hamşiler onlar, vardılar Ölçekte. Ölçekte burada yer ektirirlerdi eskiden. Böyle köylü yıgardı Behre derdiler. Sen yıgardın bir yıgın tarlaya biz kotan derik. Bir kotun ismi beş teneke yani eskiden kot diyerdiler zahre alırmışlar. Gelirdiler tarladan alır götürirdiler” (Ölçek Köyü Ekim 2006 görüşmeleri).

Hamşioğulları ailesi ve toprakların tesciline dair bu hikaye, Ardahan’ın bugünkü ideolojik kalıplarını ve mülkiyete dair tavırları da etkileyen, önemli bir örnek olaydır.

Hamşiler 1936’da Cumhuriyetin bu beyleri sürmesiyle kaybettikleri mülklerine, 1948’de özel bir afa kavuşmuş; hatta bu mülkler karşılığında sürgündeki kendilerine verilen arazileri de teslim etmemiş, iki mirasçı (iki kadın) göstererek, Tapu Dairesinden şahitlerle, tapularını Cumhuriyet tapusuna çevirtmişler.

“...bunların varisi de yok. E bunlar varis. Ben bir tapı mapı da görmedim. Bir 93 [1293] tapileri var diyedu. Dedim hakim bey tapısı varise çıkar. 1958’de tapileri var bizim 58’de. Bizim 58’de bu yerler tapı edilmemiş. Kadastru açıldı 92’de bunların evvel bir 38 Cumhuriyet tapısı var daha bunların tapısı da yohtur” (Ekim 2006, Ölçek Köyü M.A. ile görüşme).

“O, kendilerine ait olan yerlere iddia ediyor. Ama bizim bildiğimiz kadarıyla 1938’de adamlara buranın karşılığında Manisa’da, Amasya’da, Isparta’da yer verilmiş. Şimdi [o zaman] öyleydi bugün de böyle diyor. İlerideki Ölçek köyü doğrudan gelir desteğinden faydalıyor, Çamlıçatak faydalıyor ama burası tapu olmadığı için faydalanamıyor. İl Tarım Müdürlüğü’ne bizzat Ahmet Acar [müracaat ederek] “Davalı yerdir, destek veremezsiniz” diye durdurdu” (Ekim 2006, Altaş (Ur) köyü görüşmesi).

Dahası, 1950 yılında, tapuda oldukça yüksek miktarda araziye de tescillemişler.

“71 de yine Ardahan’a döndüm, pardon 71’de tutuklandım. 72’nin sonunda yine İstanbul’dan döndüm, avukatlığa başladım. 79’da tekrar tutuklandım, bu defa Erzurum’da tutuklandım... Bir gün yazıhanedeyim M. bey geldi dedi ki, köye geldim, dedim ki ya çok Ölçek köyü eziyet... Hayrola dedim. Köyün yaylasını bir mütegalibe aile işgal etmiş, o mütegalibelerin babaları 43 yılında mı 42 yılında mı ne tahsildar olarak Maliyede görevli. Köyün tahsisli yaylarının, her köyün Maliye’de yaylası vardır. Ölçek köyünün tahsis kararı içinde olan bir yere 57 dönüm bir tapu almış köyden, birkaç kadın da almış bir sürü çocuk da olmuş. Çocukların çocukları... Yani dayanışma içinde olan 5–10 kişi dayanışma içinde olmayan 100 kişiden daha güçlü ve köyün yaylasını ele geçirmişler. O tapuyu genişlettikçe genişletmişler, çayırtı almışlar fazlasını da ticari hayvana kiraya veriyorlar” (Temmuz 2006, İzmir’de E.A. görüşmesi).

Ur köyündeki Kürt aileler 80–90 yıllık yerleşik olduklarını ve köyün asıl sahiplerinin kendileri olduğunu iddia ediyorlar:

“Evet, 1977’de. Ben de 77’de muhtar seçildim. Bırakmadım bunları şeyi satınlar. Bu Ahmet Acar geldi işte Ardahan’a, Ardahan o zaman kaymakamlıktı. Alıp geliyor tüccarları hiç kimseyi dinlemeden. En son ben karşı çıktım, geldi beni gördü. Ahmet Acar: yauv muhtarım işte bizim bu Konak, Çayağzı köyü var bizim sınırın yarısı da onlara kalmış yani adamlar burası boşalınca. Bunlar bi sürgün gitmişler önceden, devlet bunları sürmüş, İsmet İnönü... Bak şimdi, biz gelmeden önce bunlar burada millete çok zulüm etmişler. İsmet İnönü başbakanlık döneminde Ardahan’a geliyor. Ardahan eskiden ilimiş, sonra ilçe etmişler. İsmet İnönü geliyor konuşma yapıyor millet topluyor. Bir de bakıyor ki bazı kişiler geldi, millet çekildi hep onlara doğru gitti. İsmet İnönü bakıyor ki bunların başbakanı beni idim bu ki millet beni hep terk etti o tarafa gitti. Paşam paşam diye hitap ediyorlar hep. Bu kadar korkutmuşlar milleti. Diyor bunlar kim İsmet İnönü, demişler ki bunlar Hamşeoğulları, Hamşeoğulları Beyleri diyorlar. Nasıl o anda Maçivetli İsmail Ağa var sözü geçen Ardahan’da oturuyor. İsmail Ağayı çağırıyor, önce parti dönemleri mesela herkesin partisinden bir ileri geleni var, çağırıyor İsmail Ağayı diyor ki nasıl oluyor bu iş? Diyor ki efendim böyle böyle bu adamlar bu memlekette zulüm ediyorlar. Mesela diyelim ki ata bindi o zaman at dönemi ata binip gidip bir köye adam atın başını tutmaya hani atı tutup içeri çekecek ya çekip adamı vuruyor sen niye atımı tutmaya geç çıktın diye. Böyle insanlar. Ama sonunda hep öldüler, belediye kaldırdı cenazelerini bir kısmının da. Sonunda bu Adil Acar da öldü. Bi Ahmet Acar kaldı, hala uğraşiyor. Bunları sürgün gönderiyor İsmet İnönü, yere yer veriyor, Amasya’ya, Manisa’ya bunlar gidiyorlar. Ondan sonra tekrar Menderes’in döneminde dönüyorlar. İşte geliyor milleti gene...” (Ekim 2006, Altaş (Ur) Köyü görüşmesi).

“Yeniden satıyor. Kendileri bir kısmı burada oturuyor. Bir iki kişi Naci vardı; bir adam vurdu gitti. En son Naci bana bir yer verdi. Gittim o Ahmet Acar Naci’yi de vurdu. Tekrar Ahmet Acar’a para ödedim” (Kasım 2006, Altaş (Ur) Köyü görüşmeleri).

Sülalenin şimdiki mirasçısı ve sözcüsü Ahmet Acar, 1980’de emekli albay olarak Denizli’ye ‘Belediye Başkanı’ olarak atanmış. Kenan Evren, 1970lerde kızının düğününde şahitlik yapmış. Bu sülale, şimdi BTC’nin boru hattının geçtiği köylerdeki ve yapılması düşünülen barajlardaki geçiş yolları üzerinde önemli miktar toprağa sahiptir ve hem zilyetlikle araziye şimdiye kadar işleyen köylüleri de çıkartarak, toprak istimlakinin tazminatlarını almaktadır hem de elindeki toprakları yine senet karşılığı İğdırlı çobanlara satmakta/kiralamaktadır. En son olarak İğdır’dan Ahmet Acar’dan yer satın aldıklarını iddia eden ve sınır boyundaki kendi köylerinden ayrıлып gelen 9–10 aile de, çadırlarda yaşamaktadır:

“İğ: Evet bizim, satın aldık.

G: Tarlaları?

Iğ: Evet, tarlalarla beraber aldık. Dokuz milyara aldık. Hepimiz şeyimizi buraya verdik.
G: Tapu var mı?
Iğ: Yok, tapu yok.
G: Senetle mi aldınız?
Iğ: Evet, senetle aldık. Geçimimiz burda çok zor.
G: Kışları falan dönüyor musunuz Iğdır'a?
Iğ: Dönmüyoruz. Ne dönecez hasmımız var. Dünyanın işine bak, geçip gidiyor.
G: Tarlalara ne ektiniz?
Iğ: Arpa ektik, hiç birşeye yetmedi. Bu sene bir randuman alamadık.
G: Botaş'ta ne iş yapıyorsunuz?
Iğ: Gece bekçiliği; akşam gidip sabah geliyoruz.
G: Tapusuz nasıl aldınız arazileri?
Iğ: Mecbur aldık, çaremiz yoktu. Neyimiz var idiyse oraya verdik.
G: Kimden aldınız?
Iğ: R. G.'den [şimdiki muhtarın yeğeni] (Ekim 2006, Altaş köyü, Iğdır'dan göçeden aileyle görüşmeler, G: Görüşmeci)"

Sülalenin uçları Posof'tan, Merkez ilçeye bağlı Ölçek köyü'ne kadar uzanır ve kimi arazileri el koyma kimilerini satın alma kimilerini de kendiliğinden işleme yoluna giderken; özellikle Altaş (Ur³⁰) köyü'ne yerleşmişler. Ur köyü'nün özelliği nedir? Yerel tarih anlatılarında, Ur köyünün geçmişi fazla bilinmez. Dahası, köyün bir yerli halkı da yok gibidir, sürekli göç alıp veren bir köydür. Dahası köyün ne kahvesi ne de bakkalı yoktur. Öte yandan resmi tarihte köye dair şaşırtıcı bir kayıt vardır:

“3 Mart 1981 Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımak istemeyen ve Erzurum'dan 12 Mart'ta bozularak çekilen Taşnak-Ermenileri'nin Göle'den Ardahan üzerine baskına yeltenmesi ve Ur köyü'ndeki Ermenileri de ayartmasına karşılık, Ardahan'dan Khamşioğlu Celal Bey ve Khoçuvan'ın Tikoş köyünden yiğit Gülüzaroğlu Abdullah Beğ idaresindeki Yerli Çetelerimiz, Ardahan'ın içine ve Ur'daki Ermenileri temizleyip, Göle'den gelen baskını da geri püskürttüler” (Kırzıoğlu, 1966a, 55).

Kuzu da benzer bir kayıt alıntılar:

“Rus zulüm ve baskısından boşalıp halkı göçen köylerden: Konk ile Kodiskhara'ya “Khakhol” (Ukraynalı) ve Sarzep'e “Malakan” denilen Rus kolonileri yerleştirilmiş; Anadolu'dan getirtilen Rumlar da: Gölebert, iki Toraskhev, Bağdat, Fakhrel, Aşağı-Khanak, Sindizko ve Hasköy'de iskan edilmişti. Yeni

³⁰ Ur adı ve eki yörede çok kullanılır: Uravelli, Uremo, Ur (köyü) gibi. Şenol (2005) ve Zeyrek (2004) toponomi kullanarak, Ur adının özbeöz Türk olduğunu ve Ur-tigin adından geldiğini iddia ederler. (Şenol 2005, Zeyrek, 2004,172.)

Begrehatun köyünde de 1905'ten sonra Asori denilen Van'dan gelme Nesturiler kondu. Yalnız Ur köyünde, Türklerin yanında komşu olarak Ermeniler vardı” (Kuzu, 1966: 19).

Gerçekten Ur köyü Ermenilerin köyü müydü? Buna dair bir kayıt yok ama bir görüşmeden çıkan sonuç, en iyimser deyimle irkilticiydi:

“Bir de şey vardı şimdi E.’da E. K. Profesör birçok toplantımıza katıldı yakından tanışıyoruz birçok toplu mezar belirlendi biri Ur dediğimiz orada galiba 70 küsur civarında toplu mezar var bir de Kirman diyorlar o köyde okul bahçesi içerisinde 14–15 mezar var. Biz dernek olarak bunların açılması için çalışma başlattık. Açma aşamasında bir şeye takıldık dedik ki bu mezar Müslüman mı Türk mü nereden bileceğiz. E. bey dedi ki o bakımdan hiç kaygılanmayın hatta bir MİTçi dedi ki yanına bir şey koyartız. Bu bakımdan E. bey dedi ki kaygılanmayın” (Nisan 2006, Ardahan görüşmeleri)

Judith Peltz mitleştirilmiş araziler (*mytical landscapes*) olarak tanımladığı coğrafi alanların, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için nasıl kullanılabileceğini gösterirken (2006, 216); Alexandr Maxwell ulusal araziler (*national landscapes*) diye nitelediği bu alanların gizemleştirilmesinin ulusal kimliğin merkezi olduğunu anlatır (2006, 53). Böylece toprağın kendisi, ama sınırdaki arazilerin ve sınır çizilirken göçle etkilenmiş bir arazinin nasıl bir gizemleştirmeye uğradığını, nasıl bir kazanç kapısı olabileceğini de görürüz:

“Bakın burda toplu mezar var. Yetmiş kişi yatıyor şuracıkta. Erzurum'dan geldiler baktılar. 24 Nisan'da anma yapıyorlar ya Türkler katletmiş diye, asıl katliamı onlar yapmış. Al işte 70–80 kişi burda, öyle katliam yapmışlar ki şurdaki rampanın orası o zaman asfalt falan değil, kayalık. Olukla kan akmış ordan, gören eski insanlarımız var. Gelmişler yol kenarında hangi köy varsa katletmiş gitmişler” (Ekim 2006, Altaş (Ur) köyü görüşmeleri).

Sınırın kendisi, hem Carol Gluck'in deyimiyle “Egemenliğin ifade edildiği bir ideolojinin grameri” olarak (1985, 41'den akt. Deringil, 2002, 15) bir eğretilmeyi oluşturur hem de sınır eğretilmesinin kendisi ulus-devlet için bir kurucu söylemdir. Yine de, sınır bütünüyle eğretilmeler üzerine kurulmuş, salt metafizik alana ait bir yapı değildir. Aksine, Thomas M. Wilson ve Hastings Donnan'ın da belirttiği gibi "Sınır hem bir süreç hem de bir kurumdur" (1998: 23). Sınırın kendi kültürü vardır ve bu kültürün temelini oluşturan birikim rejimi, diğer sosyal ve iktisadi rejimler için kurucu bir öge görevini görür ve böylece sınırın kendisi bir mitleştirilmiş arazi ve giderek ulusal arazi haline gelir. **(Buraya resim 7 gelecek. Başlığı: Çıldır ilçe girişi, 2006))**

Burada Taussig'in “Ortamalı sır” (*Public secrecy*) kavramı devreye girebilir (1999). Bu *ortamalı sır*, Ardahan'ın tapusuzluğudur ve kendisini en çok “*Hristiyanlardan kalan gizli hazineler*” belagatinde açığa vuruyor:

“L: Peki sizin dedeler üç arkadaş geldikten sonra akrabalar gelmiş.
A: He he o onu getiriyo, o onu getiriyo o tanıdığını getiriyo sağdan soldan. Bura 550 hanelik bir köydür.
Ö: Baya büyükmüş
A: Çok büyük 550 hanelik köy. Burada yedi tene kilise var idi.
Ö: 7 tane?
A: Yedi tene
Ö: Ermeniler mi varmış?
A: Ermeni, Rum, hep Ermeni. Haşimdi bu Çamlıçatak köyü var ya ora Ermeni köyü idi.
Ö: Bu tepedeki kalıntı nedir amca?
A: O kalıntı da şimdi efendim. Biz eskiden yani yetiştiğimiz zaman benim, orası bir ziyaret idi, çevrilmiş bir türbe içindeydi. Türbe şeklinde. Orada yani ne niyetin var ise Allah, gelip kurban keseydin duan kabul olurdu. Ondan sonra bu altın davası çıktı. Adamlar cahız [cihaz] elinde parçaladı.
L: Çok mu burada hazine arayanlar?
A: Çok var çok.
L: Bu kiliseler falan sizin dedeler gelmeden önce mi kalmışlar burada?
A: Tabi ondan önce. Dedem buraya yerleşmeden önce Rum varmış. İşte hangi harb olduğunu [Bilmiyorum] çekmiş gitmişler” (Ekim 2006, Ölçek Köyü görüşmeleri, Ö ve L: Görüşmeciler)

“He o nerden gelmedi, onun, o adam bene dedi benim kafa yoğidi. Benim kafa çalışmadı. Dedi ki orda dedi benim dedi, Beşikaya var. Orda dedi bir büyük altın var dedi. O taşın altına goymuş onu. Dedim o taşı nasıl kaldırdın. Dedi o taşı ne yaptuk; eşidik eşidik eşidik, altını oyduk oyduk, taşı düşürdük üstüne ama taş 10 ton 20 ton belki var. Neyse dedim ki niye çıkarmıyorsun altını bene söylüyorsun? Dedi ben oraya yeminliyim. Oğullarımı bile gomam beş tene oğlum var. Yemin etmişim. Niye dedim, derdin ne derdimi dedi hiç sorma, ben oraya yemin etmişim. Ama dedi, sakalda burada bembeyaz, bunu da ilk sana söyliyirim. Ben de geldim hanıma söyledim, eeh dedi, senlen dalga geçmiş.

L: Bakmadınız yani

A: Ondan sonra Kuşuçmaz muhtari, dere başı yokari, dilekçe verdi; karayolları geldi eşiğir [eşiyor]. O taşın dibine geldi ki, ben taşın başında durırım. Şimdi kepçeciye diğirim ki burada altın var. Çıkar da yarıtı senin yarıtı benim; cesaret edemirim. Nolur nolmaz. Adam kepçeyi vurdi, taşı bir kaldirdi. Altını mı gördi netti; kepçeyi böyle kaldırığır vuriğır kaldırığır vuriğır. Kepçenin dişini mişini hep gırdı. Akşam oldi geldik. Dedim ki hele sabah ışımadan gidip bi bakam oraya. Yatuk [yattık], sabah ışımadan gittim oraya ne! Kepçe kırmış taşı da çıkarmış atmış oraya altunu da almış gitmiş. Adam kendi de getmiş. Şimdi Kars'ta beş tene tırlı arabaları var” (Eylül 2006, Ölçek Köyü görüşmeleri).

III. YENİ DÖNEM YENİ DENGELER:

Mehmet Nuri Gültekin, Orhan Kemal'in "Kanlı Topraklar" romanındaki Nedim Ağa karakteri aracılığıyla, mülkün el değiştirmesinin sınıfsal boyutlarını, birkaç cümleyle nasıl ortaya seriverdiğini ustaca anlatıyor: "Çünkü bu şimdi ceviz masasında il idare başkanıyla konuştuğu fabrikayı yıllar önce Emvali metrukeden, gene bu parti mebusu, hatırlı birinin yardımıyla ucuza satın almış, yıllar yılı da geliştirip büyütüştü (1972, 19–20)" (Gültekin, 2006, 49).

Yörenin tarih anlatılarında, tek ağa-soylu elbette Hamşiler değildir. Sınırın ve ulusun oluşma halinde, pek çok karakter sivrilmiş ve zamanla sönmüştür. Stephan H. Rapp,

"Ulusal eğretilmeler bir tür yaşamı sürdürme mekanizmasını yayar ve yerleştirir. Böylece ulusu da zulmün sezgisel ve gerçek tehditlerinden korumayı umar. Ancak, ikinci sınıf vatandaşlar veya 'tarihinden mahrum insanlar'ın statüsüne indirgenmiş olan azınlıkları da mahrum bırakır. Bir diğer deyişle bu iyi biçilmiş ulusal hikaye, belirli bir gruba üstünlük, önemlilik ve yaratıcılık, başarı ve bu durum bir şiddet içerse de içermese de, diğerlerinin üzerinde bir duruş atfeder. Böylece de ayrıcalıklı ve biricik (*unique*) bir tarihsel alinyazısı duygusu, ulusal eğretilmelerin nitel kalıtları olur" (2006, 16)

diyerek, ulusal eğretilmelerin kimlik kalıplarına dönüşmesini tartışırken; hem bu ayrıcalıklılığın, bu kalıp eğretilmenin (*master narratives*) kim tarafından sahiplenildiğini hem de bu grubun dinamiklerinin ve merkeze yerleşme ilişkilerinin de çatışmalarla dolu olacağını gözardı etmektedir.

Örneğin, 1921'de, Ermeni ve Gürcülere karşı yerel bir önder olarak sivrilen Maçhivetli İsmail Ağa, daha sonra, kaynağı belirsiz bir toprak mülkiyetini ve gücü önemli oranda ele geçirerek, önce mutasarrıflığa atanmış; daha sonra Hamşilerin sürgününde önemli bir rol oynamakla övünen aile, bir süre celeplikten ve sınır ötesine mal satmaktan para kazanmış ve İnönü'nün dostluğunu kazandıklarını da söyleyerek, yörenin önde gelen CHP'lisi olmuş. (buraya resim 7 gelecek. Başlığı: sınır ticaret izni belgesi) Aile, Maçhivetli İsmail Ağa'nın önderliğinde, 1940larda, ilçe merkezine (Ardahan'a) taşınarak, celepliği tasfiye etmiş ve bir tuhafiyeci dükkanı açmışlar. 1960'larda ortaklarının ayrılmasıyla kendi başlarına bu işi devam ettirerek ("zaten Ermeni soyluydu" diyorlar), bütün oğullarını büyük şehirlerde okutmuşlar. Ancak işin başında kalan büyük oğul, tuhafiyeciliği yeterince geliştiremeyince, dükkan yeni kapitalist ticaretin kurallarına uygun olmayan bir köhneliğe bürünmüş.

İki ülke (Rusya-Osmanlı) arasındaki sınır, gayet oynak ve geçirgen (*osmotic*) biçimde de olsa; sürekli olarak kendisini hissettirmiş. Önceleri 1920lerde eşkiyalık, soygun ve akrabalık ziyaretleri, yerini giderek ticarete bırakmış. Mal değiş-tokuşu dönemleri olarak adlandırılabilir olan 1930–40 arasındaki dönemi, 1940–1950 arasında ticaret izlemiş.

1940lı yıllara kadar oldukça hızlı sonraları da 70lere kadar azalarak da olsa; Sovyetlerle mal alışverişi yapılmış; köylerden hayvan toplanıp Ziraat Bankası aracılığıyla canlı hayvan ticareti yapılmış. Bu dönemde hayvan ticaretine soyunanlar, eski feodal beyler ve yeni dönemde beliren celep-tüccar tipleri (eski köylü yeni kasabalılar) olmuş. Eski feodal beylerin hayvan toplatmak için değil de Banka'yla ilişkileri düzenlemek için daha becerikli olduklarını, buna karşılık yeni celep-tüccarın hayvan toplamak için köyleri dolaşmada daha becerikli olduklarını gösteren bazı bulgular var. Buna örnek olarak, Kürtlerin arasından sivrilen ve "Kadana Zikri" olarak anılan bir celebin torunu, sonradan MHP'nin önde gelenlerinden birisi olmuş; şimdi de sınırdan petrol geçirme ve akaryakıt istasyonu işletme gibi işlerle uğraşırken; bir yandan da Gürcistan'dan mal alışverişini organize etmekteydi.

1990lara kadar, yörenin mülkiyete verdiği değer hayvanla ölçülmüştür. 3. sınıf tarım toprağı olarak kaydedilen ve genellikle ağır iklim koşulları nedeniyle geçimlik tarıma dahi elverişli olmayan toprak, hayvanla kaimdir; araziler de ancak mera olarak kullanıldığında değerlidir. Ancak, 1990larda, yöredeki arazi istimlakleri ve Hamşilerin topraklarının değer kazanmaya başlamasıyla, ekilebilir arazilerin parasal değeri ranta binaen artmış ve kentleşme hızının artmasıyla da rant değeri fazlalaşmıştır. Yörenin mülkiyet anlayışı değişmekte ve değerleri ve getirileri de artmaktadır.

"E: Fikret amca BTC ile n'oldu?

A:Yauv bu doğal gaz buradan geçti, bizim çaylılar, bene hiç bi hak tanımadılar.

Ö: Tapunuz var mıydı?

A: Tapum var tapulu yerimdir. Tapu mapu tanımadılar.

Ö: Allah Allah, istimlak ödediklerine de?

A: Çoğuna verilmemiştir.

Ö: Bekletiyorlar yani, kimse parasını alamamış.

A: Alamamış.

L: Tapunuz olduğu halde niye vermediler?

A: Dediler ki sen dilekçe ver, verdim. Daha o dilekçenin kabul olup olmadığı, gelip aslı asılacak; kimin ne kadar alacağı, kimin arazisinden geçmiş. Kimin ne kadar alacağı vereceği var aslı belli olacak, aslı gelirse; mesela diyelim ki benim beş dekarlık yerden getmiş onlar iki dekar gösteriştir. Ben gene bi müracat edecem.

Ö: Bir de öyle mi yapmışlar?

A:He, olursa yanlışlık olursa.

L: Ne zaman verdiniz dilekçeyi?

A: Bir buçuk ay oluyor.

Ö: Cevap gelmedi daha?

A:Gelmedi. Hiç cevap gelmedi. Sonra bu bizim dağlardan geçti mal meresinden onlara da bi hak tantyabilür müyük, tantyamaz müyük?

L: Meranızdan mı geçti?

A: Mal meresinden. İşte oranın tapusu benimdir.

L: Verirler heralde, çünkü toprağı aldıkları her yere ödemek zorundalar di mi?

A: Bir bilgim yok. Ama mal meresine vermiyorlar, mal meresi devlet hazinesine giriyor” (Ekim 2006, Ölçek köyü görüşmeleri, Ö ve L: Görüşmeciler)

SONUÇ: HEM SOLCU HEM YOKSUL HEM TÜRK OLMAK

Bu çalışmada, göçün vatandaşlık ile mülkiyete etkilerini Ardahan’dan bir örnek olayla, *Hamşioğullarının tapularıyla*, anlamaya girişmişim. Ortaya çıkan vatandaşlık haritası, sınırın getirilerini ve dinamiklerini de içeriyordu.

Ardahan’da büyük bir çalkantı ve acılı dönemlerle geçirdikleri ve bütün halkların birbirine hemen her dönem düşmanlıklarının körüklendiğı 1910ları takiben; Türklük kimliğı, milli içeriğini kültürel bir kalıpla doldurarak yörenin halkına egemen olmuş. Sorulunca “*Ahıska Türklerindenim*” demek örneğın, sürgünlerle geçirilmiş bir hayatın içinde, “*kökeninin fazlaca sorulmasını istememek*” olarak açıklanabilir. Bu dönemi izleyerek *beglerin* ellerinden toprakların alınması ve köylüye dağıtılması da, bu sınır ilinde, Cumhuriyetle kurulması beklenen bağılıkları, vatandaşlık kimliğine ilk aşamalarda çevirmiş. Dursun Akçam’ın romanlarında sözedilen, yörenin çocuklarını Köy Enstitüleri’ne gönülden bağlayan da bu bağlardır.

Ancak bu durumun uzun sürmemesi, “zalim ve acımasız” olarak nitelenen *beglere* arazilerin iade edilmesi ve köylünün yeniden mülksüzlüğe mahkum edilmesi, Cumhuriyet’e duyulan güveni sarsmış.

Aslında, kentin Sovyetler’den etkilenmemesi de beklenemezdi. Nitekim Server Feyzullah Atabek’in de Kobliyan beyi olarak görev aldığı ve sözcüsü olduğu Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, sadece Müslüman ve Türklerin değil, halkların tamamını kapsamaktadır: Paris Konferansına bağımsızlıkçı bir bildiriyle katılır, dahası Bakü Doğu halkları Kurultayı’na bir temsilci ve bildiri yollarlar. Ayrıca o dönemde yayınlanan ve TKP’nin yayını olan *Yeni Hayat* ve M. Suphi’nin yayınladığı *Albayrak* gazeteleri çevresiyle de yakın ilişki içindedirler. Bu dönemlerde, Sovyet etkisi sınır boyunca iyice hissedilmiş olsa gerektir, zira örneğın M. Suphi ve yoldaşlarının, yörede çok sayıda sosyalist gösteriler yapmış olduğuna dair bilgiler vardır (Karagöz, 2005). Karabekir’den Teşkilat-ı Mahsusa’ya kadar pek çok kesim de, yöredeki Sovyet ilişkilerini ve yakınlığını kırmak için uğraşırlar. 1921’de M. Suphi ve 14 yoldaşı, önce Türkiye’ye çağrılır ve sonra geri dönmek zorunda bırakılarak öldürtülür (TÜSTAV, 2006). Bu tarihin barındığı ve Sovyet sınırındaki bu ilde, 1950’lerde TİP’in ilk örgütlenmesi son derece başarılı olmuş ve 1960lara gelindiğinde, Meclis’e gönderilen 14 TİP milletvekilinden birisi de Ardahan’dan çıkmıştır.

1945-46'da Soğuk savaş döneminde, Sovyet Rusya'nın Boğazlar ve Kars-Ardahan üzerinde hak iddia etmesi, hem iki devletin ilişkilerini hem de sınırı iyice gerginleştirmiş; buna ek olarak Stalin'in Gürcü Müslümanları sınırdan kaldırarak uzaklaştırması da, yeni retorik içinde "Stalin ve Sovyet karşıtlığı" olarak yerini almıştır. Sınır 1946'dan itibaren iyice sıkılaşmış, ancak Kars-Sarıkamış tarafının aksine, Gürcistan sınırını daha çok Türkiye tarafı kalınlaştırmıştır. Bu tarihten itibaren, seyrekleşen ticari ilişkilerin dışında, karşıyla neredeyse hiç ilişki de kalmamıştır. Ancak, 1946, bir dönüm noktası olmuş ve Sovyet tehdidine karşı sınırı korumak için, dönemin hükümetleri, sürdürdükleri *begleri* yeniden işbaşına getirmeyi çare olarak görmüşlerdir.

Burada Isin ve Turner'in iki tür çatışmayla kazanılan vatandaşlığının belirgin örneklerini görürüz: 'İlki, yeniden bölüşüm için girişilen çatışmaların yoluyla vatandaşlık; ikincisi de tanımlanma-tanınma için girişilen çatışmaların analizi yoluyla vatandaşlık' (Isin & Turner, 2007, 5–17, çb). İlkine en iyi örnek Hamşioğullarının mülkiyet savunusudur:

"Bakın Kars vilayetinden alınan 13.8.935 tarih ve 1077 iskan numaralı yazılı ile tebliğ edilen İçişleri bakanlığının 8.8.935 tarih 18436bölü 6831 nolu emirlerine atfen Hamşioğulları ellerinde bulunan Ur köyünün istimlakı için kaymakam Sait Yücel'in bu profos profos bu Sait Yücel dedikleri komünistin komünisti bir adam bilmem anlatabiliyor muyum, Yücel'in riyaseti altında mal müdürü Rıza Ertürk nüfus memuru Ahmet Elik belediye üyesi Vehbi Kuran'dan müteşekkil heyetle iş bu yerlere keşfine gidildi, oranın bütün mülkün hududunu içeriyor... Ardahan tapu şeyi falan. İstimlak yok efendim anlata biliyor muyum. İstimlak yok bir de Kars il baylığının Ardahan ilçe baylığı idare kurulu sayı 28 no lu kesin kararı efendim ikinci kitapta yazdığım Ardahan, Kars Olur, İsrail, Erzurum, Oltu, Karnavas, Şavşit ve nedir Artvin, Acara tarihinde bu belgelerin teferruatlı şekilde hepsi var şimdi bu şekilde şey yapılmıştır bu benim içimde ebedi bir ukde olarak kalmıştır-r. Bunu bana şeyederken şimdi nedir o İmralıda bir adam rahmetli Atatürk o büyük önder Atatürk ki gören adam ben. Niye Samsun'a geldi biliyor musunuz? Sorun bakalım o şeylere Atatürk'ün hoşuna gitmeyenlere sorun neden Samsun'a geldi neden bu ifade Kazım Karabekir paşanın 947 de Meclis başkanı iken saat yarımında Eskişehir garında babamla sarmaş dolaş olmalarının şeyinde bana intikal ettirdiği husustur bu arz ettiğim husus neye geldi diyor oraya bir Gürcü problemi var doğuda milli mücadeleye başlayacak ama doğu kayntıyor. Gürcü problemi var Rum problemi var Ermeni problemi var Rus problemi var Kürt problemi var Kazım Karabekir paşa diyor ki sen müsterih ol bunları şu anda bile tesirsiz hale getiren milis güç şu bu güce sahip Hamşioğlu ailesi var diyor. Sen müsterih ol diyor bu şekilde huzuru kalb içerisinde" (Temmuz 2006, İzmir, Ahmet Acar görüşmesi).

İkincisine en iyi örnek ise, "Sovyet sınırında solcu ve doğulu" bir il olarak 1992'ye kadar ne dışarı (Sovyetler'e) ne de içeri (Türkiye'ye açılmadan), her iki sınırdan da boğulmuş olarak kalakalmış Ardahan'da;

bir muktedirin gücüne erişememiş olanların milliyetçi bir sığınmaya kalkışmasıdır: “*Biz Rus’a, Ermeni’ye, Gürcü’ye karşı savaştık, Türküz, neden şimdi itibarımız yok!*”

○ **Kaynaklar:**